

Servicedocument alfabetisering

Een gedocumenteerd stappenplan voor
leerkrachten in de alfaklas en OKAN-werking

Inhoudsopgave

Woord vooraf	3
1. Algemeen pedagogisch-didactische wenken	4
2. Screening in de alfaklas	5
3. De eerste fase	6
4. De tweede fase	7
5. De derde fase	8
6. Integratie met andere vakken en vaardigheden	9

Ontwikkelingsdoelen

1. Eerste fase	10
2. Tweede fase	15
3. Derde fase	20
Bronvermelding	53

Colofon

GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap

Huis van het GO!

Willebroekkaai 36

1000 Brussel

www.g-o.be

Provinciaal Onderwijs Vlaanderen

Boudewijnlaan 20-21

1000 Brussel

www.pov.be

OVSG vzw

Onderwijskoepel van Steden en Gemeenten

Ravensteingalerij 3 bus 7

1000 Brussel

www.ovsg.be

Vrije Universiteit Brussel

Pleinlaan 2

1050 Brussel

www.vub.ac.be

Woord vooraf

‘Goed leren lezen is een mensenrecht’ (Lyon, 2001). De vluchtelingenstroom wordt de laatste jaren gekenmerkt door een toegenomen aandeel analfabete vluchtelingen. Analfabete jongeren tussen 12 en 18 jaar komen terecht in de OKAN-klassen, waarna ze doorstromen naar het regulier onderwijs. Voor hen is het nog moeilijker dan voor anders-gealfabetiseerde OKAN-leerlingen om een succesvolle schoolcarrière tegemoet te gaan. Om aan hun noden tegemoet te komen, werd een servicedocument alfabetisering ontwikkeld.

Jongeren die nog niet kunnen lezen of schrijven in de moedertaal, worden onder begeleiding van leraren in de OKAN-klassen gealfabetiseerd en krijgen zo kansen op onderwijs. Met dit gedocumenteerd stappenplan willen wij leraren in de OKAN- en alfaklassen ondersteunen om analfabete jongeren tussen 12 en 18 jaar te alfabetiseren. De ontwikkelingsdoelen zijn ontworpen als een stappenplan dat houvast biedt en de pedagogisch-didactische wenken dienen ter inspiratie voor de invulling in de klas. De resultaten van een praktijkgericht onderzoek (Carbone, 2015) in de masteropleiding Special Educational Needs aan Fontys, werden gehanteerd om het servicedocument inhoudelijk mee vorm te geven en bepaalden mee de opbouw van dit servicedocument.

Dit servicedocument kwam tot stand dankzij een netoverschrijdende samenwerking tussen GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, OVSG, POV en VUB. Het document werd ontwikkeld met medewerking van Dina Baetens, Eveline Carbone, Sofie Coenen, Jan Lecocq, Kathleen Leemans, Hilde Menten, Lynn Nouwen, Diane Roevens, Esli Struys, Jill Surmont, Koenraad Vandenbussche en Youri Vande Sande. Wij danken de ontwikkelcommissie van harte voor de relevante bijdrage, de inspanningen en de succesvolle samenwerking.

1. Algemeen pedagogisch-didactische wenken

Taal oefenen gebeurt in interactie. Interactie (leerkracht – leerling, leerling – leerling) staat in elke les centraal. Om die interactie vlot te laten verlopen komen vanaf het begin (gespreks)conventies aan bod.

Voldoende spreekansen en spreekdurf is een absolute basisvoorwaarde voor het alfabetiseringsproces. Die spreekdurf is pas aanwezig als de klas een krachtige leeromgeving biedt (veiligheid, ondersteuning, motivatie). Zeker in de beginfase is een veilig klasklimaat bijzonder belangrijk.

De leraar houdt er rekening mee dat sommige leerlingen eerst door een 'stille periode' gaan, waarin ze enkel de taal opnemen, maar nog niet tot spreken komen. Hij lokt taalgedrag uit, maar forceert niets.

Standaardnederlands als instructietaal onder de knie krijgen, wordt zelden bereikt door zich expliciet te verzetten tegen het gebruik van de thuistaal, andere talen en taalvariëteiten, maar eerder door een weloverwogen plaats voor het gebruik van die talen te voorzien. Laat leerlingen reflecteren over hoe ze de woorden benoemen in hun thuistaal. Zo kunnen ze hun voorkennis optimaal inzetten.

De thuistaal vormt een wezenlijk deel van de identiteit van kinderen en jongeren en het respect daarvoor bepaalt hun welbevinden. De positieve effecten van het welbevinden op leerprestaties zijn algemeen bekend en aanvaard (Laevers & Laurijssen, 2001). Een positieve ingesteldheid van zowel leraren als van leerlingen ten opzichte van de talige diversiteit vormt bovendien de basis om de taalheterogeniteit te benutten. Niet enkel het welbevinden heeft een positief effect op leerprestaties. Ook de thuistaal ondersteunt het leerproces. Die behoort tot het talige kapitaal van leerlingen en de school moet overwegen hoe zij zich maximaal kan inspannen om middelen en methodieken in te zetten die het aanwezige taalkapitaal optimaal benutten. De thuistaal vormt het startpunt voor verdere taalontwikkeling en biedt in die hoedanigheid een waardevolle bijdrage aan het geheel van het alfabetiseringsproces.

2. Screening in de alfaklas

De regelgeving vraagt geen specifieke screening van de leerlingen in de onthaalklas: de hele onthaalperiode wordt beschouwd als een screeningsperiode.

Het is belangrijk aandacht te hebben voor 'elders verworven competenties': deze competenties zijn niet altijd gemakkelijk in kaart te brengen, maar zijn toch belangrijk om op verder te bouwen. Niet-begeleide minderjarigen hebben onderweg, tijdens hun reis naar België, strategieën ontwikkeld. Een grondige beginsituatieanalyse is aangewezen om de voorkennis van leerlingen in te schatten.

Vrijblijvend kan de leraar leerlingen testen om de leerprestaties en het analfabetisme in kaart te brengen. Een mogelijke test is de test *Bureau Ice* (www.toets.nl):

- Het is een leestest waarin woorden van uiteenlopende complexiteit getest worden. De test is gelimiteerd in de tijd.
- Deze test verheldert het onderscheid tussen analfabeten en gealfabetiseerden. Dit is niet onbelangrijk: heel wat leerlingen beschouwen analfabeet zijn als een stigma en ontkennen dit of liegen over hun geletterdheidsniveau.
- De test is gebaseerd op de aanpak van het *Huis van het Nederlands*. Er is ook aandacht voor het bepalen van de leerbaarheid (kunnen visualiseren, kunnen abstraheren).

Een andere test die bruikbaar is, is de *Covaar-test* (cognitieve vaardigheidstest).

Screenen is in de onthaalklas een proces. Dat betekent dat de screening wordt herhaald, verfijnd en dat de conclusies worden bijgesteld gedurende de hele onthaalperiode. [Taalunieversum](#) voorziet tips over testen en meten.

Observatie op ongedwongen momenten waarbij de leerling zich niet bewust is van de observatie, is noodzakelijk. Verschillende observatoren (individuele en teamobservaties) inzetten, is een meerwaarde. Het is aanbevolen twee weken te observeren in willekeurige groepen met een basispakket woordenschat (zoals de school, nabije omgeving, werkwoorden en instructies, vergelijkbaar met thema 1 in *Alfa* (Hattink & Bhoepsing, 2002)). Je kan verschillende vaardigheden testen. Op basis hiervan kan het team leerlingen indelen in groepen. *Overtesting* kan desinteresse veroorzaken bij de leerlingen.

3. De eerste fase

De eerste periode in het alfabetiseringsproces is de mondelinge periode waarin receptieve en productieve vaardigheden getraind worden.

De graad van alfabetisering van de leerlingen kan verschillend zijn. Een niet-gealfabetiseerde anderstalige leerling kan zowel in de moedertaal als in de doeltaal noch lezen, noch schrijven. Een anders-gealfabetiseerde anderstalige leerling kan lezen en schrijven in de moedertaal, maar beheerst deze vaardigheden niet in het Nederlands en/of niet in het Latijns schrift. Er is geen eenduidig profiel van de analfabete leerling: de alfabetiseringsgraad is een continuüm.

In de eerste periode is de leerwinst groot en nemen de analfabete jongeren een voorsprong in mondelinge vaardigheden ten opzichte van de gealfabetiseerde jongeren in de OKAN-klas. Op dat moment kunnen gealfabetiseerde jongeren leren van de mondelinge vaardigheden die de analfabeten verworven hebben. Het is interessant om deze kruisbestuiving optimaal in te zetten en klasoverschrijdende projecten te realiseren.

In een eerste periode kan er gewerkt worden met de methode *Alfa* (Hattink & Bhoepsing, 2002) om de mondelinge vaardigheden en het woordbegrip te trainen. Dit materiaal leidt de leerlingen op een ervaringsgerichte manier door de wereld rondom hen. In deze cursus worden 300 woorden aangeleerd. Dat komt neer op 5 nieuwe woorden per dag.

De didactische aanpak ondersteunt het leerproces door middel van de TPR-methode (total physical response), pictogrammen enzovoort. Het is een aanvangsmethode die snel resultaat geeft bij de leerlingen.

Het is daarnaast belangrijk dat elke dag een vaste, heldere en herkenbare structuur krijgt: een vast lokaal, een kalender, een weerbericht, een takenbord met een taakverdeling, een vaste structuur in de map, een 'leerling-van-de-week', een vaste manier om de dag af te sluiten ...

4. De tweede fase

In een tweede fase is er aandacht voor fonologisch en fonemisch bewustzijn als voorbereiding op technisch lezen. Deze fase kan de kloof dichten tussen de eerste fase van de mondelinge vaardigheid (bijvoorbeeld op basis van de methode *Alfalfa* (Hattink & Bhoepsing, 2002)) en de derde fase van het technisch lezen en schrijven.

Ook kinderen doorlopen deze tweede fase in hun taalverwervingsproces. Bij niet-gealfabetiseerde jongeren is deze tweede fase een essentiële stap om in de derde fase vlot te leren lezen en schrijven.

5. De derde fase

Technisch schrijven wordt gelijktijdig aangeboden bij het aanvankelijk lezen en wordt voorafgegaan door voorbereidende, motorische oefeningen.

Technisch schrijven staat in dienst van het functionele schrijven. Aangezien de leerlingen op 1 jaar tijd veel (voor)schoolse achterstand moeten inhalen, is het logisch dat het schrijfproces niet 'af' is na 1 jaar OKAN. Verdere ontwikkeling van de schriftelijke vaardigheden is nodig. Van zodra het haalbaar is, is het belangrijk de ICT-vaardigheden te verkennen en waar mogelijk functioneel te benutten. Dit sluit aan bij de ontwikkelingsdoelen in OKAN.

6. Integratie met andere vakken en vaardigheden

In de onthaalklas wordt enkel Nederlands gegeven, maar de inhoudelijke focus kan verschillen. Op die manier kunnen verschillende vakken aan bod komen: taal in technologische opvoeding, taal in wiskunde en wetenschappen ...

Het is een goede praktijk om verschillende (OKAN-)leerkrachten te laten lesgeven aan de alfaleerlingen en hen te laten kennismaken met de verschillende 'vakken': wiskunde, technologie, PAV (maatschappelijke thema's), levensbeschouwelijke vakken (conventies en sociale vaardigheden), sport en lichamelijke opvoeding, creatieve vakken (ruimer dan de doelen van plastische opvoeding, met bijvoorbeeld ook specifieke aandacht voor de ontwikkeling van de fijne motoriek in opdrachten als tekenen, schilderen, kleien, naaien ...). Via functionele taaltaken binnen de verschillende vakgebieden kunnen leerlingen in de OKAN-klas optimaal gemotiveerd worden.

Daarnaast zijn begrijpend lezen en functioneel lezen van belang. Het leesplezier ontstaat wanneer leerlingen leren lezen en in die fase is het belangrijk aan leesbevordering te doen. Toon leerlingen de weg naar de bibliotheek, bezoek de bibliotheek samen met hen, creëer samen een klasbibliotheek, werk met een leesdoos (verkrijgbaar bij [docAtlas](#)), ga individueel aan de slag met leerlingen, schakel voorleesvrijwilligers in ... Door meer te lezen zal deze vaardigheid voor de leerlingen een automatisme worden.

1. Eerste fase

Mondelinge receptieve en productieve vaardigheden

<i>De leerlingen kunnen gespreksconventies naleven.</i>		OD 1.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Expressievaardigheid: oogcontact met het publiek, mimiek en gebaren om bepaalde gevoelens uit te drukken (onbegrip en onzekerheid, verrassing...).</p> <p>Gespreksconventies: verwerven van spreekdurf (bereidheid om het woord te nemen), spreektechnische aspecten zoals volume, intonatie, tempo, aandacht voor een gepaste lichaamshouding. Een positieve houding tegenover gespreksconventies: het woord vragen, de andere gesprekspartners laten uitspreken, respect voor de gesprekspartners, gepaste weerbaarheid en assertiviteit.</p>	<p>Het is belangrijk om bij het nastreven van deze doelen oog te hebben voor culturele patronen en verschillen.</p> <p>Het kan ook een mogelijkheid zijn om bij de leerlingen regelmatig vragen te stellen waarop ze kunnen antwoorden. Op termijn kan je die vragen afwisselen: 'Hoe heet jij?', 'Hoe oud ben je?' of 'Waar woon je?'.</p> <p>Frequente oefeningen: tweegesprekken groepsgesprekken rollenspelen kringgesprekken ...</p>	

Leerlingen kunnen schoolse woorden en woorden uit de eigen leefwereld herkennen, begrijpen, herhalen en gebruiken.		OD 1.2
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Woordenschatpakketten met woorden uit:</p> <ul style="list-style-type: none"> het dagelijks leven en de eigen leefwereld de klas- en schoolorganisatie de maatschappelijke context 	<p>Aandachtspunten woordenschat:</p> <p>Zeker in de eerste periode staan alle thema's in het teken van zelfredzaamheid. Mogelijke thema's zijn de tijd en de kalender, het weer, zichzelf voorstellen, een gesprek beginnen, de bus nemen, eenvoudige opzoekingen op het internet, koken in de klas, boodschappen doen ...</p> <p>De keuze kan worden uitgebreid met thema's die een rechtstreeks verband hebben met de leefwereld van de leerlingen: voeding, gezondheid, geld, wonen, de schoolomgeving, familie en vrienden, de samenleving, natuur, techniek, milieu, ruimte, tijd, reclame, kledij en uiterlijk, vrije tijd, computer, winkelen, de weg vragen, het uur vragen ...</p> <p>Hier gelden de gangbare didactische overwegingen: van concreet naar abstract, van de directe omgeving naar een grotere afstand (zie complexiteitsmeter).</p> <p>Aandachtspunten woordenschatdidactiek:</p> <p>Er wordt gekozen voor een thematische aanpak. De thema's worden cyclisch herhaald.</p> <p>Van in het begin wordt, in de veilige omgeving van de klas, veel aandacht besteed aan het aanmoedigen van de spreekdurf van alle leerlingen.</p> <p>Zelfs in de beginfase hoef je de taal niet te verkleuteren (vermijd het zogenaamde 'foreigner talk'). De leerkracht gebruikt bij voorkeur korte en eenvoudige volzinnen.</p> <p>Technieken:</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>Modeling</i>: wanneer leerlingen een fout maken, herformuleer je de zin op een correcte manier. Het is belangrijk de spreekdurf te bevestigen. – <i>Riedelen</i>: je kan via deze techniek vragen ritmisch herhalen en met ondersteunende gebaren deze zinnen en vragen inoefenen. – <i>Body grammar</i>: Het is belangrijk om het leren te koppelen aan beweging. Deze techniek laat de leerlingen zinnen 'ervaren'. De leerlingen krijgen bijvoorbeeld een kaartje met een woord uit een zin. Zij gaan dan in de juiste woordvolgorde staan zodat ze samen een zin vormen. 	

Leerlingen kunnen instructies herkennen, begrijpen, herhalen en gebruiken.		OD 1.3
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Eenvoudige instructies die verband houden met: het dagelijks leven en de eigen leefwereld de klas- en schoolorganisatie de maatschappelijke context	<p>Aandachtspunten: Het begrijpen van de instructies wordt op verschillende manieren ondersteund, bijvoorbeeld met behulp van pictogrammen (website van Klasse, Sclera ...).</p> <p>Als er pictogrammen gebruikt worden, zorg dan voor een eenvormig en consistent gebruik ervan.</p> <p>Na verloop van tijd kunnen de leerlingen instructies kopiëren. Het helpt hen om structuur te herkennen in zinnen. Het kopiëren kan ondersteund worden door de <i>streepjesmethode</i>, een methode die helpt om taal te visualiseren.</p>	
De leerlingen kunnen eenvoudige taken in de klas- en schoolcontext correct uitvoeren.		OD 1.4
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Eenvoudige taken die verband houden met: het dagelijks leven en de eigen leefwereld de klas- en schoolorganisatie de maatschappelijke context	<p>Om de context dagelijks leven/de eigen leefwereld concreet te maken, is het belangrijk om met de leerlingen geregeld 'naar buiten' te gaan en d.m.v. allerlei spelletjes 'overlevingsnederlands' in te zetten en te oefenen. Voor klas- en schoolorganisatie is een takenbord zoals in het basisonderwijs onmisbaar.</p> <p>TPR-methode (total physical response):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Leerlingen sorteren bijvoorbeeld verpakkingen van verschillende (voedings)producten (doos, fles, blik). Ze voelen dan het verschil tussen materialen en proberen zoveel mogelijk objecten te benoemen en te herhalen volgens het principe 'Ik doe wat ik zeg en ik zeg wat ik doe'. – Verschillende bewegingstussendoortjes, bijvoorbeeld om voorzetsels in te oefening (naast de tafel, op de stoel, in de kast...). <p>Projectmatig werken, zoals bijvoorbeeld samen afval sorteren binnen het thema milieu, biedt het voordeel dat de integratie van de algemene doelen voor de hand ligt. Dat is ook zo bij het werken rond verkeersveiligheid in de schoolomgeving of rond gezondheid en hygiëne.</p>	

De leerlingen kunnen handelen in de leesrichting, van links naar rechts.		OD 1.5
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Ordeningen en volgordes die functioneel zijn in de verschillende contexten:</p> <ul style="list-style-type: none"> het dagelijks leven en de eigen leefwereld de klas- en schoolorganisatie de maatschappelijke context 	<p>Bij allerlei activiteiten leren de leerlingen wat vooraan, midden, achteraan betekent. De leerlingen kunnen uiteenlopende ordeningen aanbrengen:</p> <ul style="list-style-type: none"> de leerlingen rangschikken foto's en afbeeldingen; de leerlingen bedenken een slot bij een reeks afbeeldingen, waarbij ze serieel en chronologisch kijken; de leerlingen vormen rijen: van klein naar groot, van oud naar jong ... <p>Het oefenen van rangschikken en ordenen evolueert van concrete naar abstracte oefeningen en van de driedimensionale context in de ruimte, naar de tweedimensionale context op papier:</p> <p>de leerlingen houden een map bij met verschillende rubrieken. Geregeld vullen ze de map aan en worden bladen toegevoegd 'voor het rode schutblad', 'na het blad met de grote foto ...'.</p> <p>Allerlei oefeningen om de leerlingen te leren om van links naar rechts te kijken en te handelen (voorbereiding op de juiste leesrichting):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Leerlingen kunnen vanuit verschillende posities van links naar rechts lopen, met de arm op 90° in wijzerzin draaien (van L naar R). • Eenvoudige liedjes over links en rechts zingen, zoals 'Een Nederlandse Amerikaan'. • Trucje: duim en wijsvinger van de linkerhand duiden de 'L' of linkerkant aan. • <i>Pictoverhalen</i> bestaan uit woorden en plaatjes die samen een verhaal vormen. Ze worden ook beeld- of mee leesverhalen genoemd. Het grootste gedeelte van een <i>pictoverhaal</i> bestaat uit woorden, maar sommige woorden zijn vervangen door herkenbare pictogrammen of plaatjes. Er wordt steeds dezelfde afbeelding gebruikt voor hetzelfde begrip. Als ze het verhaal in de juiste volgorde leggen, werken leerlingen van links naar rechts. 	

Functies van geschreven taal

Leerlingen kunnen symbolen, logo's en pictogrammen in concrete en voor hen functionele contexten herkennen, begrijpen en ernaar handelen.		OD 2.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Het gaat om een doordachte selectie van pictogrammen en signalisatieborden die belangrijk zijn voor de redzaamheid en de veiligheid, voor het schools en maatschappelijk functioneren: gestandaardiseerde pictogrammen in en rond de school niet-gestandaardiseerde pictogrammen in en rond de school</p>	<p>Deze doelstelling heeft betrekking op de algemeen gebruikelijke pictogrammen: gestandaardiseerde pictogrammen in (school)gebouwen en werkhuizen, gestandaardiseerde pictogrammen voor wasmiddelen, (was)voorschriften, gestandaardiseerde pictogrammen voor giftige producten.</p> <p>Het gaat om de thema's, de contexten en de functies die voor leerlingen relevant zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Communicatieve functie: de leerlingen ontdekken de relatie tussen geschreven en de gesproken woorden waar ze naar verwijzen. • Symbolische functie: de leerlingen begrijpen dat letters en tekens (cfr. pictogrammen en logo's) verwijzen naar de werkelijkheid. De symbolische functie houdt in dat iets niet in de onmiddellijke omgeving aanwezig moet zijn. • Ordenend (structurerend) schrijven, zoals in een schoolagenda. • Verwerken van informatie. • Zelfredzaamheid verhogen. 	

2. Tweede fase

Fonologische vaardigheden en fonemisch bewustzijn

<i>Leerlingen kunnen geluiden en klanken herkennen.</i>		OD 3.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Geluiden en klanken uit verschillende talen en uit de context.	<p>Deze doelstelling kan het best nagestreefd worden, door frequente maar korte oefeningen:</p> <p>Geluidenbingo: de leerkracht speelt geluiden af op de computer, de jongeren krijgen een bingokaart. Wanneer ze het geluid horen, kunnen ze dat object of dier bijvoorbeeld schrappen. Wanneer de leerling alle geluiden herkend heeft, roept hij of zij 'bingo'! Zo is er een wedstrijdelement aan gekoppeld.</p> <p>Ook buiten de school kan geëxperimenteerd worden met herkenning van geluiden. In een (stads)park is het relevant leerlingen de ogen te laten sluiten en te vragen welke geluiden zij herkennen.</p> <p>Geluidenspel: Eén leerling is de boer en heeft een erf vol dieren. De boer is geblinddoekt en zegt 'Kip, waar ben je?' Dan gaat de boer geblinddoekt op de leerling af die het kippengeluid maakt. Zo leert de leerling gericht luisteren.</p> <p>'Wat hoor ik na elkaar?': de leerlingen beluisteren een reeks van geluiden en leggen de afbeeldingen hiervan in de juiste volgorde.</p> <p>Korte versjes en liedjes met bestaande woorden op een ritme laten herhalen.</p> <p>Welk woord is hetzelfde?: leerlingen beluisteren telkens twee woorden die qua klanken bijna hetzelfde zijn (kan – kam). De leerlingen staan recht of klappen als ze twee keer hetzelfde woord horen.</p>	

<i>Leerlingen kunnen klanken (behalve de doffe e, tweeklanken, p, b, z, s) imiteren.</i>		OD 3.2
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Klanken uit het Nederlands, de doeltaal, behalve de doffe e en de tweeklanken, p, b, z, s.	<p>Aandachtspunten:</p> <p>Hoe ouder de leerlingen zijn, hoe moeilijker het is om de uitspraak correct te realiseren.</p> <p>In deze fase hoeven de leerlingen stemhebbend en stemloos niet van elkaar te onderscheiden.</p>	

Leerlingen kunnen zinnen auditief en visueel van elkaar onderscheiden.		OD 3.3
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Zinnen van verschillende lengte, met verschillende leestekens.	<p>Allerlei oefeningen maken het concept 'zin' voor de leerlingen concreet: Hoeveel zinnen staan er op het bord? De leerlingen decoderen het aantal leestekens dat zinnen markeert en tellen zo het aantal zinnen. Welke zin is het langst? Het kortst? Welk deel van de zin is hetzelfde? De woorden van een korte zin staan op een kaartje (Ik koop een boek.). Vervolgens maak je de zin langer (Ik koop een boek in de winkel.). De leerlingen zoeken welk deel van de zin hetzelfde is.</p>	
Leerlingen kunnen woorden auditief en visueel in zinnen onderscheiden.		OD 3.4
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
	<p>Allerlei oefeningen maken het concept 'woord' voor de leerlingen concreet: De leerlingen geven aan dat zinnen bestaan uit woorden: leerlingen krijgen elk een woordkaartje en vormen een zin door op een rij te gaan staan. Zo kunnen zinnen langer worden gemaakt ('leerlingen toevoegen') of net korter ('leerlingen wegnemen'). Op dezelfde manier ervaren leerlingen dat zinnen bestaan uit woorden en dat er tussen woorden een spatie staat. Leerlingen duiden het eerste en laatste woord van een zin aan.</p>	

Leerlingen kunnen klankgroepen auditief in woorden onderscheiden.		OD 3.5
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Klankgroepen verbinden tot woorden.</p> <p>Samengestelde woorden in klankgroepen verdelen.</p>	<p>Via verschillende methodieken kan deze vaardigheid inge oefend worden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rijmen: <ul style="list-style-type: none"> – Omdat het doel hier niet is om woordenschat te verwerven, kan rijmen ook met nonsenswoorden. – Het is belangrijk te beginnen met eindrijm. Beginrijm is een moeilijkere koppeling. <p>Klappen: de leerkracht zegt een woord en leerlingen klappen mee op het ritme van het woord, op basis van de verschillende klankgroepen die ze horen. Je klapt wat je hoort en niet wat je schrijft. Het is belangrijk het onderscheid te maken tussen klankgroepen en lettergrepen. Klankgroepen auditief onderscheiden stemt niet altijd overeen met het visueel splitsen in lettergrepen.</p> <p>Vershillende woorden (ook nonsenswoorden) die op elkaar rijmen, staan aan bord. De uitgangen worden in een kader gezet zodat het visueel duidelijk is voor de leerlingen dat dit hetzelfde is. Vervolgens lees je de woorden luidop, zodat de leerlingen ook horen dat de woorden rijmen.</p> <p>Je kan eenvoudige rijmpjes aanbrengen en rijmwoorden weglaten. De leerlingen leggen woordkaarten met de ontbrekende rijmwoorden op de juiste plaats in het rijmpje.</p> <p>Memory met rijmwoorden.</p> <p>Namen klappen in klankgroepen.</p> <p>De leerkracht zegt woorden in klankgroepen en de leerlingen plakken deze aan elkaar.</p> <p>De leerlingen kleuren bolletjes voor het aantal klankgroepen dat ze horen.</p> <p>De leerlingen gaan naast elkaar in een rij staan en zetten evenveel passen vooruit als hun naam klankgroepen heeft. Wie komt er het verst? Dit kan ook gespeeld worden met andere woorden of zelfs met zinnen.</p>	

Leerlingen kunnen klanken auditief van elkaar onderscheiden.		OD 3.6
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Klanken in woorden onderscheiden. Afzonderlijke klanken tot een woord samenvoegen.	<p>Er wordt stapsgewijs gewerkt: eerst leren leerlingen klanken in woorden onderscheiden, daarna onderscheiden ze klanken in de juiste volgorde, ten slotte voegen ze afzonderlijke klanken samen tot een woord.</p> <p>Allerlei oefeningen:</p> <p>MKM-woorden sorteren op begin-, midden- en eindklank.</p> <p>Er wordt opgebouwd naar tweeklanken (die klanken zijn 'getrouwd' zoals 'ui' bijvoorbeeld).</p> <p>Namen klappen in klanken.</p> <p>Leerlingen lezen een verhaal waarin veel woorden met dezelfde beginklank voorkomen, bijvoorbeeld over een wereld waar elke naam met een S begint. Vervolgens geeft de leerkracht verschillende landen met een verschillende beginklank en vraagt welke personen in het land wonen (In België wonen Bob, Bea, Bahriye, Bronislawa ...).</p> <p>De leerkracht zegt een klank en toont eventueel al de letterkaart. Vervolgens zegt de leerkracht verschillende woorden luidop en vraagt of de leerlingen deze klank in het woord horen. Dit kan uitgebreid worden door te vragen op welke plaats de leerlingen deze klank in het woord horen.</p> <p>Leerlingen sorteren afbeeldingen op basis van begin-, midden- of eindklank.</p> <p>De leerkracht spreekt verschillende klanken uit en de leerlingen plakken die tot een woord.</p> <p>De leerkracht blinddoekt 1 leerling en een andere leerling tikt op zijn of haar rug, terwijl hij zijn of haar naam in klanken uitspreekt. De geblinddoekte leerling moet raden wie er achter hem/haar staat.</p> <p>Leerlingen veranderen de begin- of eindklank van een woord door een nieuwe klank (bijvoorbeeld bal – hal, bus – kus enzovoort).</p> <p>Het is belangrijk in deze oefeningen te werken met woorden die de leerlingen al kennen.</p>	

Letterkennis

Leerlingen kunnen letters in verschillende vormen herkennen en onderscheiden.		OD 4.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Grafeem-foneemkoppeling:</p> <ul style="list-style-type: none"> • letters corresponderen met klanken, • dezelfde lettertekens hebben verschillende verschijningsvormen. 	<p>Oefeningen:</p> <p>Selecteer 10 à 12 kernletters: maak samen met de leerlingen een mindmap over een thema dat is aangereikt. De leerlingen gaan op zoek naar woorden die beginnen met de geselecteerde kernletters.</p> <p>De leerlingen krijgen een uitvergroete drukletter W en kleven die vol met /w/-letters die ze terugvinden in allerlei tijdschriften en kranten.</p> <p>De leerlingen herkennen letters geschreven in het zand en kunnen de letter uitspreken.</p> <p>Tijdens deze fase is er aandacht voor een koppeling met auditieve vaardigheden.</p> <p>Maak een verzameling van afbeeldingen met woorden die beginnen met dezelfde letter. Ga met de leerlingen rond de tafel zitten en breng de verschillende woorden aan samen met het woordkaartje. Vraag de leerlingen wat hen opvalt als ze naar het woordkaartje kijken. Omcirkel de beginletter op elk kaartje samen met de leerlingen. Steek letterkaartjes in de lucht en verklank ze. Vraag vervolgens wie van de leerlingen deze letter in zijn/haar naam heeft.</p> <p>Geef de leerlingen een tekst en laat ze met verschillende kleuren kernletters aanduiden in de tekst. Bijvoorbeeld: L = rood, B = groen, A = geel.</p> <p>Draai letterkaartjes om op de tafel en verklank de letter. Laat de leerlingen zoveel mogelijk woorden zoeken die met deze letter beginnen. Dit kan in wedstrijdvorm worden gespeeld door de leerlingen in twee groepen te splitsen en te kijken welke groep het meest aantal woorden vindt.</p> <p>Leerlingen sorteren de woordenschat met afbeeldingen op basis van de beginletter en leggen de afbeeldingen vervolgens bij het juiste letterkaartje.</p> <p>Letterbingo: de leerlingen mogen om de beurt een letter uit een letterdoos halen en proberen deze met de hulp van de leerkracht te verklanken. De letter wordt ook aan de klas getoond. Als de letter op hun bingokaart staat, leggen ze hier een fiche op.</p> <p>Letterdobbelstenen: de leerlingen gooien met de letterdobbelsteen en geven een woord dat met deze letter begint.</p>	

3. Derde fase

Technisch lezen en schrijven: de elementaire leeshandeling (volgens de structureermethode)

Technisch lezen en schrijven spelen op elkaar in en worden gelijktijdig behandeld. De behandelde letter wordt ook meteen schriftelijk inge oefend. Technisch lezen wordt opgesplitst in de elementaire leeshandeling (volgens de structureermethode) en voortgezet lezen. Technisch schrijven bestaat uit aanvankelijk schrift en voortgezet schrijven.

De auditieve en visuele vaardigheden worden inhoudelijk apart beschreven maar kunnen in de praktijk van volgorde verschillen of in combinatie voorkomen. Het ene moment zal de nadruk liggen op de discriminatie van klanken, terwijl meteen daarna het accent ligt op de analyse van een gesproken woord of de synthese van spraakklanken tot een woord.

In de alfaklas blijft de leraar werken aan lees- en schrijfvoorwaarden. Het is nodig om enkele taalkundige begrippen vooraf aan te brengen: in dit geval “eerst, midden, laatst”, “onder, boven”, “hetzelfde, niet hetzelfde”, “letter, woord”, “vooraan, achteraan”, “kort, lang”.

Overkoepelende vaardigheden zijn leerstrategieën, eigen kennis, abstract taalbegrip en kennis van de wereld. De leeshandeling en het leesproces worden bepaald door voorkennis en kennis van de wereld. Dat betekent dat de leraar in de alfaklas moet zorgen voor een voortdurende wisselwerking. Tijdens de activiteiten besteedt de leerkracht aandacht aan een betekenisvolle context voor de jongeren. De leerkracht kan zintuiglijke opdrachten geven (bijvoorbeeld boetseren, kleien ...), aandacht besteden aan leerstijlen en cursusweergave. Leren gebeurt op vele manieren en niet iedereen is op dezelfde manier ingesteld. Er is een onderscheid tussen een auditief, visueel, tactiel of motorisch geheugen. Variatie is de boodschap.

Globale kenmerken tijdens de elementaire leeshandeling

- Leerlingen verklanken alle letters (behalve c, q, x en y) zelfstandig en vlot.
- Leerlingen herkennen de aangeleerde basiswoorden en lezen ze vlot.
- Leerlingen leren éénlettergrepige klankzuivere woorden op woordniveau (mkm) lezen. Leerlingen lezen de mkm-woorden meestal nog spellend. (letter voor letter)
- Leerlingen voeren de leestaken met ondersteuning uit of gebruiken hierbij voorbeelden.
- De klanken / letters in woorden evolueren van zinnen naar teksten. Deze zijn kort en handelen over een gekend onderwerp.
- De teksten hebben een duidelijk lettertype en er zit veel wit in de tekst. (duidelijke bladspiegel)
- Hoofdletters en leestekens komen voor in de tekst. Hieraan wordt nog geen aandacht geschonken.

Leerlingen kunnen woorden auditief objectiveren.		OD 5.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Auditieve objectivatie: weten welk woord langer is, woorden benoemen op een afbeelding en reflecteren over de klank. Reflectie over de lengte van woorden. Reflectie over de plaats van klanken in woorden: begin-, midden- en eindklank.</p>	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Afstand doen van de betekenis en zich focussen op de vorm: <ul style="list-style-type: none"> • Het aangebrachte woord /pen/. • Auditieve oefeningen kunnen visueel ondersteund worden met foto's, letters (en later ook woorden). <ul style="list-style-type: none"> • Het structuurwoord /pen/ aanbrengen, meermaals benoemen, laten benoemen en betekenis toekennen via een verkennend gesprek en visuele ondersteuning in verschillende contexten: een foto, een folder, een prentenboek, schoolmateriaal, een filmpje. • De leerlingen verkennen de vorm: <ul style="list-style-type: none"> • Lengte van een woord visualiseren d.m.v. blokjes te leggen per beluisterd foneem. De leerkracht wijst eveneens de leesrichting aan. • Een duidelijke en correcte uitspraak is noodzakelijk voor een goede verstaanbaarheid van de fonemen. • De leraar laat een illustratie zien (poster, kinderboek, tijdschrift) en laat leerlingen de voorwerpen benoemen die met een /s/ benoemen. • Geef een klank. Vraag de deelnemers om woorden waar die klank in voorkomt. Bouw eventueel een wedstrijdelement in door subgroepen een zo hoog mogelijk aantal woorden te laten bedenken. 	

Leerlingen kunnen klanken en woorden auditief discrimineren.		OD 5.2
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Auditieve discriminatie: verschillen en overeenkomsten tussen verschillende klanken herkennen en verklanken.</p> <p>Auditief herkennen en verklanken van letters.</p> <p>Fonetisch verklanken van alle letters (behalve c, x, q en y).</p> <p>Fonetisch verklanken van tweetekenslinkers (ei, ie, ui, ij, au, ou en eu).</p>	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het gebruik van klankgebaren dient als geheugensteuntje. Bijvoorbeeld: /s/ van een sissende slang (gebaar) en /z/ van een zoemende mug (gebaar). • Een correcte en duidelijke uitspraak is vereist om verstaanbaar over te komen. • Tijdens de auditieve discriminatie kunnen foto's ondersteunend werken. • Isoleren van klanken gebeurt bij voorkeur in deze volgorde: beginklank – eindklank – middenklank. • Afwisselen met visuele discriminatie kan voor meer dynamiek zorgen. <p>Mogelijke oefeningen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen uisteren naar gelijkenissen en verschillen: <ul style="list-style-type: none"> • 'Zijn de woordjes dezelfde of niet?' Steek je kaartje omhoog. Een rood kaartje = verschillend, een groen kaartje = hetzelfde. Beginklank: 'kam – kan' 'ben – bek' 'bus – bus' Eindklank: 'hok – gok' 'pen – ben' 'dak – dak' Middenklank: 'ram – raam' 'mat – mat' 'vis – vos' Wat hoort niet in de rij: '/pen/, /pan/, /pen/, /pen/' • De leerlingen herkennen de aangebrachte klank in een reeks klanken, woorden. Telkens de leerlingen de klank /k/ horen staan ze recht, steken ze de letter /k/ omhoog of springen ze omhoog. • De leerlingen herkennen de aangebrachte klank in een reeks zinnen en maken een afgesproken geluid. 'Ik neem mijn <u>pen</u>.' • De leerlingen luisteren naar de beginklank /s/ en leggen het letterkaartje op de goede plaats in het structuurschema. Idem voor eindklank (voorwaarde: de beginklank wordt beheerst). • In een woordenreeks of in een aantal voorgelezen zinnen, onderscheiden leerlingen een woord: Hoeveel keer hoor je 'pan'? • Welk woord hoor je met nadruk? Ik koop vis op de markt. (Eventueel toont de leerkracht een plaatje.) 	

Leerlingen kunnen auditief analyseren in afzonderlijke klanken (fonemen).		OD 5.3
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Auditieve analyse: woorden klank voor klank verklanken. Het woord 'hakken' in afzonderlijke fonemen, bijvoorbeeld /tuin/ → /t/-/ui/-/n/	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bij de auditieve analyse is het belangrijk stil te staan bij de spraakmotoriek: de stand van de mond, de positie van de tong en lippen. Een spiegelkje of voelen aan de keel en mondstand helpt bij de zelfobservatie. • Verdeelbeweging van de leerkracht: de leerkracht ondersteunt iedere klank met een duidelijke handbeweging in de ruimte. Deze handbeweging verloopt parallel met het verklanken van de fonemen en met de juiste leesrichting. • 'Hakbeweging' van de leerlingen: de leerlingen hakken het woord van links naar rechts mee op het bord, op de tafel of op een structuurschema. <p>Indien gewenst kan de visuele analyse in deze fase reeds toegepast worden.</p>	

Leerlingen kunnen klanken temporeel ordenen.		OD 5.4
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Auditief geheugen.</p> <p>/t/-/ui/-/n/</p> <p>Temporeel ordenen: klanken in de juiste volgorde herhalen en onthouden.</p> <p>Klankpositie bepalen: welke klank komt vooraan – in het midden – achteraan.</p>	<p>Aandachtspunt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Temporele ordening is een voorwaarde om auditief te kunnen synthetiseren. <p>Mogelijke oefeningen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Alle leerlingen krijgen een willekeurige letter. De leerkracht laat een woord of foto zien. De leerlingen met de overeenstemmende letters verklanken de letters in de goede volgorde. Daarna worden de afbeelding en de letters gecombineerd en opgehangen. • De leerlingen herhalen uit een langere rij woorden of een zin het eerste en het laatste woord. • Een mogelijk tussendoortje om temporele ordening in te oefenen: 'Ik hoor, ik hoor wat jij niet hoort en het is ...'. De leerkracht hakt een bepaald woord voor de jongeren. Zij proberen de klanken in de juiste volgorde te herhalen. • Een tussendoortje waarbij het geheugen getraind wordt, is: 'Ik ga op reis en ik neem mee ...'. Jongeren moeten begrippen in de correcte volgorde onthouden. • TPR- opdrachten met klasvoorwerpen: opdrachten uitvoeren en elementen toevoegen, waarbij de leerlingen de volgorde moeten onthouden: • "Neem de pen uit de pennenzak. Leg de pen onder de stoel. Leg het potlood en de gom op de stoel." • Beginklank, eindklank en middenklank afzonderlijk inoefenen: Wat hoor je vooraan? Wat hoor je achteraan? Wat hoor je in het midden? 	

Leerlingen kunnen auditief synthetiseren.		OD 5.5
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Auditieve synthese: woorden als geheel verklanken.</p> <p>Klankzuivere, éénlettergrepige woorden verklanken:</p> <ul style="list-style-type: none"> • mk-woorden, • km-woorden, • mkm-woorden, • lidwoorden. <p>Klankzuivere, meerlettergrepige woorden verklanken.</p>	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een geleidelijke opbouw is noodzakelijk voor een vlotte synthese: De leerling ziet /doos/. Hij leest /d//oo//s/. Vervolgens /doo/ /s/ en tot slot het volledige woordbeeld /doos/. • Leerlingen gaan zoemend lezen of 'zingend lezen' ter bevordering van de synthese. Dit betekent dat de afzonderlijke klanken lang worden aangehouden zodat het volgende foneem er als het ware tegen plakt: 'rrrrook', 'mmm-a-p', 'ssssap'. • Een 'samenvoegbeweging' van links naar rechts kan de synthese ondersteunen. • Omgevingsletters bepalen mee de uitspraak. Spraakmotoriek en het goed isoleren van de klanken is belangrijk. De fysische kwaliteiten van een foneem zijn niet constant. De /d/ in bad klinkt anders dan de /d/ in daar. 	

Leerlingen kunnen letters en woorden visueel discrimineren.		OD 5.6
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Visuele discriminatie: verschillen en gelijkenissen tussen letters herkennen.</p> <p>In mkm-woorden.</p> <p>De letterclusters (ui, oe, 'deze letters zijn getrouwd') worden als tweeklank herkend.</p>	<p>Aandachtspunt:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Werk in het begin vooral van grootschalig naar kleinschalig. Bijvoorbeeld: Eerst /i/ omcirkelen op het bord, daarna op papier. • Gebruik authentiek materiaal: tijdschriften, kranten, een folder, een reclameblaadje of letterstempels. 'Zoek woorden met /i/ en omcirkel de letter.' • Er is aandacht voor het onderscheiden van gelijkende letters qua vorm: visualisatie d.m.v. 'tekenletters' (de vorm van de letter wordt geaccentueerd a.d.h.v. een tekening. Een kaartje met de verschillende (teken)letters op de bank of in de agenda dient als geheugensteun). • De leerlingen maken zelf 'tekenletters' die daarna worden opgehangen in de klas als geheugensteun. • De leerlingen gebruiken structuurschema's waarin verschillende kleuren overeenstemmen met de begin-, midden- en eindklank. • Leerlingen kunnen getallen correct lezen en discrimineren. <p>Mogelijke oefeningen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Omcirkel dezelfde letters (verschillende letters en lettertypes zijn opgegeven). • Welke woorden zijn hetzelfde in de opgegeven reeks? • Flitsletters- en woorden: de leerkracht laat snel een letter/woord zien en de leerlingen zoeken de overeenkomstige letter of het woord in een reeks letters/woorden. • Leerlingen rubriceren woordkaartjes met een 'focusletter' op begin-, midden- of eindklank. Dit visualiseert de leerkracht aan de hand van kolommen (op het bord) waarin telkens een structuurschema wordt weergegeven. Bijvoorbeeld: woorden met beginklank /i/ = eerste kolom, middenklank /i/ = tweede kolom, eindklank /i/ = derde kolom. • Leerlingen omcirkelen letters/woorden, of kleuren ze in, in een willekeurige letter- of woordenrij. • 'Vliegenmepper': een leerling leest een woord dat de andere leerlingen moeten zoeken. Wie het woord het eerst vindt en er met de vliegenmepper op klopt, is de winnaar. • Het letterdoolhof: In het doolhof tref je allerlei letters aan. Volg enkel de letters die jou helpen de uitgang te vinden. 	

Leerlingen kunnen woorden visueel analyseren.		OD 5.7
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Visuele analyse: in een woord alle klanken visueel onderscheiden. Pen = /p/ /e/ /n/	Mogelijke oefenvorm: <ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen duiden de plaats van de nieuwe letter van het basiswoord aan, kleuren de letter of leggen een blokje op een structureerschema. ‘Ik neem de pen.’ ‘Pen.’ ‘Ik zeg: p-e-n.’ ‘Waar staat de letter ‘p’?’ ‘Kleur het juiste vakje.’ • Leerlingen isoleren met behulp van een structureerstrook begin-, midden- en eindklank. • Ga naar buiten en laat de leerlingen zeggen of lezen wat ze zien. Nadien proberen ze de woorden visueel te ‘hakken’ in letters. • Doe een TPR-opdracht waarbij de leerlingen woorden van de klaswoordenschat in de klas moeten ophangen. Nadien moeten ze de woorden ‘hakken’. • Materialen om mee te werken zijn: letterdozen, magnetische letters, letterkoekjes, een letterlijn. 	

Leerlingen kunnen klankzuivere woorden visueel synthetiseren.		OD 5.8
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Visuele synthese: klanken samenvoegen tot een woord. Spatiële ordening: klanken in de correcte volgorde plaatsen om een woord te vormen. Het woord 'plakken': 'km' – 'mk' – 'mkm'- woord /t/, /ui/ /n/ → /tuin/</p>	<p>Mogelijke spelletjes en oefenvormen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Galgje, woorden vormen met de letterdoos, woordzoekers, 'Bingo'. • Leerlingen maken woorden af door een letter te kiezen (a.d.h.v. een Miniloco). • Gebruik verschillende materialen: <ul style="list-style-type: none"> • Tijdschriften: zoek afbeeldingen bij woorden. Het helpt vaak om een visueel beeld (bijvoorbeeld het plaatje van een kip) te koppelen aan het gelezen woord. • Verken de kijkplaten van een 'zoekboek' (type 'Seizoensboeken' van Rotraut Suzanne Berner) of de beeld- en zoekboeken van Tom Schamp. Koppel woordkaartjes aan de afbeeldingen. • Match woorden met foto's a.d.h.v. Miniloco. • Speel memory waarbij prenten en woorden bij elkaar gezocht moeten worden. <p>Spatiële ordening: De leerlingen krijgen elk een letter en gaan in de juiste volgorde staan volgens de juiste schrijfrichting.</p> <p>Oefening op spatiële ordening / letterpositie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen verbinden de juiste letter met het goede vakje in een structuurschema. • Uit een reeks in volgorde opgegeven letters, maken de leerlingen een selectie van letters en deze noteren ze in het structuurschema van het overeenkomstige plaatje. • Leerlingen rubriceren opgegeven woorden onder de juiste lange klinker: /oo/- /aa/ - /ee/ - /uu/. • Gebruik van gekleurde vakken maakt de structuur duidelijker. • Variatie op het structuurschema: leerlingen 'hakken' een woord dat ze horen. Per foneem rijgen ze de gekleurde kralen, analoog aan het structuurschema, van links naar rechts op de tafel. Als het woord juist geanalyseerd is, rijgen ze de kralen aan het touw. <p>Mogelijke materialen om mee te werken:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Letterdozen, magnetische letters, letterkoekjes, een letterlijn; de leerlingen gebruiken de structureerstrook of letterkaartjes om het samenvoegen van de klanken/letters te bepalen. • Klikklakboekjes: de leerling leest het woord met steeds een wisselende letterpositie. Op die manier kunnen veel variaties van een woord gemaakt worden. • Draaikaarten waarop een foto en een woord staan afgebeeld: leerling 1 leest en verklankt het woord in fonemen. Leerling 2 maakt het woord met letterkaartjes. Er is een controle op de achterkant. 	

Gevorderde geletterdheid

Voortgezet technisch lezen

Globale kenmerken tijdens het voortgezet technisch lezen

- Technisch lezen wordt gelijktijdig aangebracht met technisch schrijven.
- Leerlingen voeren vertrouwde technische leestaken zelfstandig uit.
- Leerlingen kunnen alle mkm-woorden vlot lezen.
- Leerlingen kunnen niet klankzuivere eenlettergrepige en meerlettergrepige woorden lezen.
Deze woorden kunnen medeklinkerclusters en morfologische toevoegingen bevatten.
- Tijdens deze fase wordt er geoefend op het versnellen van de woordherkenning en automatisering. Het lezen gebeurt in clusters. (str-aat, ge-voel ...)
die in één oogopslag moeten herkend worden. Dit levert soms nog problemen op.
Herhaling is dus aangeraden om de moeilijke lettercombinaties te verankeren.
- Het stappenplan is gebaseerd op de structureermethode en leerlingen leren via de fonologische route.
- Woorden evolueren van zinnen tot teksten. Deze zijn kort, eenvoudig, speciaal uitgezocht en handelen over een bekend onderwerp.
De tekst wordt meestal ondersteund door een prent.
- Het lettertype kan variëren. Hoofdletters en handgeschreven letters worden herkend.
- Functionele leestekens krijgen betekenis en bepalen stilaan het leesgedrag zodat er met intonatie wordt gelezen.
Vloeiend lezen doet zijn intrede en is een voorwaarde voor begrijpend lezen.
- Oefenen op begrijpend lezen neemt toe.

Leerlingen kunnen eenlettergrepige woorden met medeklinkerclusters vooraan of achteraan, zuivere samenstellingen en tweelettergrepige woorden met gesloten lettergreep verklanken.		OD 6.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Eenlettergrepige woorden met medeklinkerclusters vooraan of achteraan: mmkm : steen, mkmm: kist mmkmm: plant, mkmmm: barst mmkm: spreek</p> <p>zuivere samenstellingen: zakmes, balpen, huisdier</p> <p>tweelettergrepige woorden met gesloten lettergreep</p> <ul style="list-style-type: none"> Balkon 	<p>Inoefenen van clusterwoorden:</p> <ul style="list-style-type: none"> Stapsgewijze woordherkenning en automatisering aan de hand van woordrijtjes in opklimmende moeilijkheidsgraad: Wisselrijtje : 'plas', 'plak', 'plat' Connectrijtje = wisselrijtje met wisselende letters om radend lezen te voorkomen: 'plant', 'plank', 'stank', 'start', 'kwart', 'zwart' Kleurmarkeringen zorgen voor de nodige structuur en bevorderen het vlot lezen. Later kunnen deze weggelaten worden. Koppel de behandelde clusters aan woorden en afbeeldingen die ze kennen. <p>Activiteiten met clusterwoorden:</p> <ul style="list-style-type: none"> 'Dobbelsteenlezen': elk oog van de dobbelsteen komt overeen met een specifieke cluster. Naargelang het aantal gegooide ogen leest de leerling een specifieke woordenrij met clusters. Leerlingen rubriceren woorden visueel onder verschillende clusters. Leerlingen maken woorden af met de juiste cluster of omgekeerd, met de rest van het woord. Leerlingen maken een 'woordenketting' met medeklinkerclusters in bestaande woorden. Leerlingen oefenen mondeling de derde persoonsvorm van de werkwoorden, bijvoorbeeld 'loopt', 'maakt' en 'rent'. <p>Dit gebeurt spontaan in spelvorm. Gebruik hiervoor zelfgemaakte draaikaarten, flashcards, storycubes, colour cards (o.a. te vinden in de materialenbank docAtlas ...).</p> <p>Activiteiten met samenstellingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> Matchen van woorddelen a.d.h.v. voorwerpen: bal + pen = balpen. Uitbeelden of tekenen van woorddelen ('Pictionnary') waarbij de andere leerlingen raden wat het is. Woorden afmaken : 'deur' + '.....' = 'deurbel'. Combineren van woorden of foto's door bijvoorbeeld de andere partner te zoeken. 	

Leerlingen verklanken woorden met een niet-klankzuivere klank-letterkoppeling.		OD 6.2
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Niet-klankzuivere klank-letterkoppeling: Vaste spellingspatronen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • aai, ooi, oei, • eeuw, ieuw, uw, • -ng en -nk, • sch-, -ch en -cht, • woorden eindigend op -a, -o en -u, • woorden eindigend op -b, -p, -d en -t, • woorden eindigend op -ig en -lijk • woorden met doffe e in een onbeklemtoonde lettergreep achteraan en in voorvoegsels: ge-, ver- en be-. <p>Lettergrepen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • woorden met open lettergreep 'Manen – roken – beken'... • woorden met gesloten lettergreep, 'Mannen – rokken – bekken' • meervouden op -en of -s • eenvoudige drielettergrepige woorden 'appelmoes - vuilnisbak blokkendoos'. • Woorden met 2 en 3 lettergrepen beginnend met een cluster. 'Vragen – spelen – schotel' <p>Betekenislementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verkleinwoorden: boompje, kroontje ... 	<p>Mogelijke oefenvormen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lettergrepen en betekenisementen: <ul style="list-style-type: none"> • Woordpuzzels maken waarbij woorddelen bij elkaar gezocht worden. Op elk stuk van de woordpuzzel staat zowel een deel van het woord als de foto afgebeeld. • Lettergrepenspel spelen. • Flitswoorden lezen. • Woordkaarten met verschillen in lettergrepen en betekenis, ophangen in de klas. Ra-men + foto, Ram-men + foto. <p>Vaste spellingspatronen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Woorden met ondersteunende afbeelding aanvullen met de juiste klank. • Flitswoorden lezen. • Woordkaarten met specifieke spelling in de klas ophangen. • Rijmwoorden maken: 'gooi' – mooi', of een partner zoeken die een woord heeft dat rijmt op jouw woord. • Leerlingen vullen zinnen aan met rijmwoorden of bedenken samen zinnen die rijmen. 	

Leerlingen kunnen woorden met een hoofdletter, leenwoorden en vaak voorkomende afkortingen verklanken.		OD 6.3
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<ul style="list-style-type: none"> • Hoofdletters • Leenwoorden: computer, bureau, • Afkortingen: 'EUR', 'a.u.b.' 	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen maken kennis met het gebruik van hoofdletters en hebben een notie van een aantal basisregels. De leerlingen weten dat we namen, landen, steden, straatnamen met een hoofdletter schrijven. De leerlingen weten eveneens dat een zin begint en eindigt met een hoofdletter. <p>Mogelijke oefenvormen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Woorden met een hoofdletter rubriceren per eigenschap : naam - land - stad, • In authentiek materiaal (boeken, tijdschriften, folders, kranten ...) hoofdletters, hoogfrequente leenwoorden en afkortingen kleuren omcirkelen of uitknippen. • Herkennen van leenwoorden en het land van oorsprong raden, leenwoorden plakken bij het juiste land op een kaart, leenwoorden lezen, foto's en woordkaarten over leenwoorden rangschikken per thema. Mogelijke thema's zijn: voeding, kleding, computer en sociale media, gsm, • Leerlingen zelf een memory laten maken van leenwoorden of woorden met hoofdletters. De voorwerpen kunnen gefotografeerd of getekend worden. 	

Leerlingen kunnen woorden of woordgroepen in een zin herkennen en lezen die vlot als een eenheid.		OD 6.4
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Woorden en woordgroepen in een zin vlot verklanken.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Didactisch oefenmateriaal: 'Veilig en vlot' uit de reeks 'Veilig Leren Lezen'. • Technieken om te oefenen op het vlot, geautomatiseerd kunnen verklanken van de woorden en zinnen: <ul style="list-style-type: none"> • voorlezen, koorlezen, zelf lezen: De leerkracht leest expressief en duidelijk voor (<i>modeling</i>) De leerkracht leest samen met de leerlingen, met de juiste intonatie en op het juiste ritme, in koor luidop. De leerlingen lezen zelf. • Duolezen: De leraar loopt rond en luistert mee. Er zijn meer leesansen voor de leerling. Ralfilezen (variant op 'voor-koor-zelfmethode') • Online lezen: Avi-lezen: meelesen terwijl de woorden van de tekst vervagen. Luister- en meelesboeken van Janique Vanderstocken. • Het meelesen van ingesproken woorden, zinnen of teksten op een tablet of een smartphone. 	

Leerlingen reflecteren over leestekens op zinsniveau en stemmen het leesgedrag hierop af.		OD 6.5
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Leestekens op zinsniveau: <ul style="list-style-type: none"> • punt, • vraagteken, • uitroepetekens, komma, • aanhalingstekens (in dialogen), • dubbele punt, • spatie. 	<ul style="list-style-type: none"> • Op expressieve wijze dialogen lezen, bijvoorbeeld de strips voor beginnende lezers van 'Suske en Wiske'. • De leerkracht staat model en demonstreert een tekst a.d.h.v de 'voor- koor- zelf - methode'. • Het ritme kan aangegeven worden (tikken op de tafel, het bord): de leerkracht klopt mee als een metrum, fysiek zorgt de leerkracht voor een pauze wanneer er een leesteken staat. • Leestekens vooraf markeren of accentueren in zinnen en daarna lezen. • Zakelijke teksten lezen met verschillende emoties. 	

Leerlingen reflecteren over diakritische tekens (accent, trema ...) en stemmen het leesgedrag hierop af.		OD 6.6
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Leestekens op woordniveau: <ul style="list-style-type: none"> • trema, • apostrof, • koppelteken, • accent. 	Aandachtspunten: <ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen herkennen deze tekens vanuit hun concrete situaties of de omgeving waarmee ze te maken krijgen. • Deze tekens worden veeleer herkend in functionele woordbeelden van hoogfrequente woorden die ze gedurende het jaar krijgen aangeboden. Dit zijn woorden zoals: 'België' – "s morgens' – café – ... • Dit wordt indirect aangeboden. Er wordt geen volledige, expliciete les aan besteed, maar de leraar staat hierbij stil wanneer deze woorden in een context voorkomen. 	

Leerlingen lezen teksten met het juiste melodische accent.		OD 6.7
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Correcte plaatsen van klemtonen in een zin, melodische accent van zinnen (mededelende zinnen, vraagzinnen ...).	<p>Mogelijke oefenvormen op intonatie en ritme:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zinnen van een tekst, uit een boek “riedelen” (ritmisch op een beat ‘scanderen’). • Zinnen nazeggen waarin de klemtoon van de woorden wisselt. ‘Mijn zus is <u>mooi</u>’ – ‘Mijn <u>zus</u> is mooi.’ ‘ <u>Mijn</u> zus is mooi.’ • Theaterlezen: de leerlingen lezen dialogen voor en nemen de rol aan van een personage op. Deze vorm van lezen stimuleert het leesplezier en bevordert de vlotheid en het tekstbegrip. ‘Samenleesboeken’ en strips voor beginnende lezers lenen zich hiertoe. • Het ritme kan aangegeven worden (door te tikken op de tafel, of op het bord). • Eventueel kunnen leerlingen een rap maken met bepaalde accenten. • Leerlingen lezen een vraag als een vraag en een zin klinkt als een zin. • Ralflezen kan hier ook dienen om te oefenen op het juiste melodische accent. 	

Leerlingen kunnen in concrete leessituaties reflecteren over verschillen tussen schrijffletters en drukletters.		OD 6.8
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Het verschil tussen geschreven letters en blokletters. Het verschil tussen hoofdletters en kleine letters.	<ul style="list-style-type: none"> • De leerlingen laten kennismaken met verschillende tekstsoorten: een ‘kattenbelletje’ op en post-it, een zelfgeschreven briefje, een kaartje lezen en sns, een e-mail, een brief van de school, een artikel uit de krant (Wablieft Start). • De leerlingen wennen aan verschillende soorten lettertypen: <ul style="list-style-type: none"> • “Samenleesboeken” met verschillende lettertypes naargelang het niveau. • Krantenkoppen plakken naast corresponderende foto’s, zinnen maken met woorden in een verschillend lettertype ... • Creatieve opdracht: elke letter van een gekozen woord uit een boek opvullen met identieke schrijf- en blokletters. • Hoofdletters en kleine letters visualiseren in de klas, letterkaartjes voorzien met een kleine letter vooraan en een hoofdletter aan de achterkant. • De leerlingen maken een boekenlegger met de hoofd- en kleine letters die ze steeds kunnen raadplegen. 	

Leerlingen kunnen alle letters van het alfabet, inbegrepen c (als k of s), q, x en y (als i of j) correct fonetisch verklanken.		OD 6.9
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Voorbeelden: Circus, citroen, concert ... Yoghurt, baby ...	<ul style="list-style-type: none"> • Oefenen op de automatisering van alle klank-tekenkoppelingen en opgedane woordenschat: <ul style="list-style-type: none"> • Letterspelletjes: ‘Ik zie, ik zie wat jij niet ziet en het begint met een...’, ‘Pim Pam Pet’, ‘Bingo’ ... • De leerkracht omschrijft een woord als ‘citraen’ of ‘carnaval’ en de leerlingen raden het woord. • Dit wordt indirect aangeboden. Er wordt geen volledige, expliciete les aan besteed, maar de leraar staat hierbij stil wanneer deze woorden in een context voorkomen. 	

Technisch schrijven

Technisch schrijven wordt gelijktijdig aangeboden bij het aanvankelijk lezen en wordt voorafgegaan door voorbereidende, motorische oefeningen.

Zowel schrijffletters als drukletters worden gebruikt in verscheidene scholen. Het doel is dat leerlingen schriftelijk op een duidelijke manier leren communiceren. Als een leerling kan schrijven in drukletters en de boodschap is duidelijk, dan kan dit schrift zeker volstaan. Als het haalbaar is voor de individuele leerling, is het belangrijk deze leerling ook de schrijffletters aan te leren. Het oefenen van schrijffletters is ook een manier om fijne motoriek in te oefenen, die relevant kan zijn voor andere vakgebieden. Het type schrift blijft een eigen (uniforme) keuze van de school, rekening houdend met het welbevinden en de capaciteiten van de leerling.

Technisch schrijven staat in dienst van het functionele schrijven. Aangezien de leerlingen op 1 jaar tijd veel (voor)schoolse achterstand moeten inhalen, is het ook logisch dat het schrijfproces niet 'af' is na 1 jaar OKAN. Verdere ontwikkeling van de schriftelijke vaardigheden is nodig. Van zodra het haalbaar is, is het belangrijk de ICT-vaardigheden te verkennen en waar mogelijk functioneel te benutten. Dit sluit aan bij de ontwikkelingsdoelen in OKAN.

Globale kenmerken bij het aanvankelijk schrijven

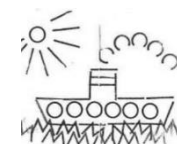
- Leerlingen kunnen grootmotorische bewegingen uitvoeren die voorbereidend zijn op het schrijven.
- Leerlingen kunnen fijnmotorische bewegingen uitvoeren die voorbereidend zijn op het schrijven.
- Leerlingen kunnen begrippen gebruiken die belangrijk zijn bij het schrijfonderwijs.
- Leerlingen zien de verschillen in schrijfwijze tussen de letters en passen dat schriftelijk meestal zelfstandig en vlot toe.
Letters met veel uiterlijke overeenkomsten kunnen problemen opleveren.
- Leerlingen kunnen foutloos overschrijven.
- Leerlingen kunnen de aangeleerde basiswoorden vlot schrijven.
- Leerlingen kunnen letters vloeiend met elkaar verbinden.
- Leerlingen kunnen het blad in de juiste richting leggen.
- Leerlingen leren éénlettergrepige klankzuivere woorden op woordniveau (mkm) schrijven.
Leerlingen schrijven de mkm-woorden meestal nog spellend (letter voor letter). Er worden nog fouten gemaakt.
- Leerlingen voeren de schrijftaken meestal met hulp uit of gebruiken hierbij voorbeelden. Zelfstandig schrijven gebeurt stapsgewijs.
- De klanken / letters in woorden evolueren van zinnen naar teksten. Deze zijn kort en handelen over een gekend onderwerp.

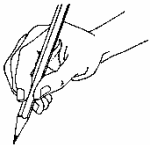
Technisch schrijven: voorbereiding op schrijven en aanvankelijk schrift

Leerlingen kunnen onderscheidend waarnemen.		OD 7.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Visuele discriminatie waarnemen. Visueel geheugen (het vermogen om lettervormen of schrijffpatronen te onthouden en vervolgens op te schrijven of te kopiëren).	Mogelijke activiteiten: <ul style="list-style-type: none">• Overeenkomsten en verschillen herkennen: gelijke vormen verbinden, dezelfde figuren zoeken, de verschillen in een prent zoeken en ze daarna afmaken.• Vormen onderscheiden, figuren ontdekken: ontdek de letters in de tekening en kleur ze in.• Vanuit het onderscheiden in de ruimte, werken we daarna op papier, via een aantal methodieken: letter natekenen, vervolgens uit een reeks letters de goede letter omcirkelen.• Memory-spel, puzzels, detail zoeken in een vertelplaat.	

Leerlingen voeren grootmotorische bewegingen uit die voorbereidend zijn op het schrijven.		OD 7.2
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Oog-handcoördinatie Ruimtelijke oriëntatie Lateralisatie</p> <p>Experimenteren met letters zonder te schrijven (voorbereidend schrijven)</p>	<p>We werken van grootmotorische naar fijnmotorische bewegingen. In het kader van het aanleren en oefenen van oog-handcoördinatie en ruimtelijke oriëntatie en het aanscherpen van de lateralisatie is het belangrijk de leerkracht lichamelijke opvoeding vakoverschrijdend te betrekken.</p> <p>Aandachtspunten: Grootmotorische bewegingen oefenen, gericht op de proximale motoriek: motoriek van de spieren die zich dicht bij de lichaamsmassa, het centrum bevinden (romp, heupen, schouders, rug, buik, armen en benen). Grootmotorische bewegingen oefenen, gericht op de distale motoriek: motoriek van de spieren die zich verder van de lichaamsmassa bevinden (handen, handen, polsen, vingers).</p> <p>Mogelijke bewegingsactiviteiten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Balspelen: jagersbal, 10bal, Chinese voetbal, pingpong ... • Spelletjes in een talig jasje: <ul style="list-style-type: none"> • Loopspelletjes: zakdoek leggen, "schipper mag ik overvaren?" • Zingen en bewegen: "hoofd, schouders, knieën, tenen" ... • Total Physical Response (TPR) in de klas, op de speelplaats in het park. <p>TPR is een taalleermethode waarbij men de doeltaal al doende leert, door gesproken opdrachten te koppelen aan de fysieke acties (bijvoorbeeld 'Sta met je rug tegen de deur.').</p> <ul style="list-style-type: none"> • Expressie op muziek: loop, kruip, huppel ... Vrij bewegen of bewegingen imiteren, dansen, Capoeira (Braziliaanse dans). • Behendigheidspelletjes: estafettes met allerlei opdrachten of hindernissenparcours, "reis rond de wereld", "Twister" ... • Spelletjes/bewegingsoefeningen waarbij linker- en rechterhersenhelft moeten samenwerken (lateralisatie): <ul style="list-style-type: none"> • het kruisen van de middenlijn: bijvoorbeeld met je rechterhand je linkeroren je rechterhand je neus vastnemen. Steeds wisselen van positie • Dissociatief bewegen: vrij bewegen zonder dat dit mee-bewegingen in andere lichaamsdelen oproept: bijvoorbeeld rechterhand tikt op het hoofd terwijl linkerhand ronddraaiende bewegingen maakt op de buik en wisselen. • Lichaamsbesef en evenwicht: yoga, Tai Chi... • Experimenteren met letters zonder te schrijven: experimenteren met verschillende materialen: Reuzenletters maken in klei, brooddeeg (de eerste letter van voornaam), werken met stoepkrijt, verf en grove borstels: tekenen, opvullen, arceren, decoreren van vormen en letters. <p><u>Diversiteitstip in het kader van de erkenning van de moedertaal:</u></p> <p>Het is leuk als de leerlingen ook hun eigen alfabet op een creatieve manier kunnen tonen.</p>	

Leerlingen voeren fijnmotorische bewegingen uit die voorbereidend zijn op het schrijven.		OD 7.3
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Oog-handcoördinatie Ruimtelijk oriënteren	<p>In het kader van het inoefenen van fijnmotorische vaardigheden (oog-handcoördinatie, ruimtelijke oriëntering) dienen ook de andere vakken betrokken te worden. Het is m.a.w. een teamopdracht, waarbij de fijnmotorische vaardigheden doorheen het hele schooljaar ingeoeffend moeten worden. Binnen het onderdeel techniek bijvoorbeeld is er een deeltje harde en zachte sector, waar activiteiten zoals koken of metaal bewerken (lassen, solderen ...) ook een bijdrage leveren bij het inoefenen van fijnmotorische bewegingen.</p> <p>Aandachtspunten: Leerlingen werken bij voorkeur in de ruimte, vervolgens op het platte vlak en tenslotte op papier.</p> <p>Leerlingen werken bij ruimtelijke oriëntatie aan de lees- en schrijfrichting en het begrip van (dynamisch = richting en statisch= vorm) ruimtelijke begrippen.</p> <p>Mogelijke activiteiten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bouwen met “Kapla”, “Jenga”, knikkerbaan in elkaar steken, Mikado, “Dokter Bibber” spelen, strijkkralen, kralen rijgen, macramé, insteekmozaïek. • Letteren: werken met letters zonder te schrijven (verven van letters, letters uitknippen uit tijdschriften, letters opvullen met papiersnippers, stempelen, ...). • Werken aan ruimtelijke oriëntatie: <ul style="list-style-type: none"> • lees- en schrijfrichting inoefenen d.m.v. toetsenbordverkenning • Belangrijke ruimtelijke begrippen worden verder ingeoeffend (en verwoord. <ul style="list-style-type: none"> • Dynamisch: links, rechts, boven, onder, omhoog, omlaag, voor, achter ... • Statisch: recht, krom, schuin, bijvoorbeeld een luister-tekenopdracht. <p>bijvoorbeeld vakjes inkleuren met ronddraaiende bewegingen, labyrinten, arceeroefeningen.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ruimtelijk oriënteren op papier en oog-handcoördinatie: vormen overtekenen en/of vervolledigen, de weg zoeken in een doolhof, stippen verbinden met lijnen, een patroon van blokkenvormen driedimensionaal nabouwen met blokken en daarna op ruitjespapier overtekenen en inkleuren. 	

De leerlingen nemen een goede schrijfhouding aan en een correcte pengreep.		OD 7.4
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Ergonomische schrijfhouding</p> 	<p>De leerlingen krijgen een ergonomische (schrijf)houding aangeleerd.</p> <p>Aandachtspunten voor een ergonomische (schrijf)houding zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • de voeten staan plat op de grond naast elkaar of de ene voet iets achter de andere. • de knieën staan in een hoek van 90°, zodat de bovenbenen op de zitting rusten, de billen achter in de stoel. • de romp zit recht voor het tafelblad. • een vuistafstand ruimte tussen de buik en de tafel. • de ellebogen liggen net buiten de onderrand van het tafelblad. • de schrijfhand steunt op de zijkant van de pink en pols. • de schrijfhand bevindt zich bij rechtshandigen onder de schrijflijn, bij linkshandigen boven of op de schrijflijn. • de niet-schrijvende hand houdt het papier vast met ontspannen platte hand en schuift het regel voor regel omhoog. Deze hand bepaalt het schrijfpunt. Je schrijft vanuit het haventje (ruimte tussen duim en wijsvinger: rechtshandig). De linkshandige schrijft naar het haventje toe. • de schouderlijn is ontspannen, niet opgetrokken, maar horizontaal en evenwijdig met de tafelrand. • het hoofd is licht gebogen; de afstand van de ogen tot het papier is een onderarm lengte, dit wordt gemeten vanaf de elleboog tot aan de pols. <p>Mogelijke activiteiten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Evenwichtsoefeningen: zithouding, leren stilzitten en betere focus: <ul style="list-style-type: none"> • oefeningen met een zitbal: werken aan de houding van het bovenlichaam en de positie van de voeten (klas/sport), bijvoorbeeld met rechte rug op de bal zitten (met boek op het hoofd). • Andere evenwichtsoefeningen: houdingen uit yoga, Tai Chi. • Pengrepen: <ul style="list-style-type: none"> • <u>Dynamische driepuntsgreep</u> (meest voorkomende en aan te bevelen pengreep): de pen ligt op middelvinger. De wijsvinger en de duim steunen tegen de zijkanten van de pen. Duim, wijs- en middelvinger vormen de drie schrijfvingers. 	
<p>Pengreep</p> 		

Schrijfmotoriek

- Dynamische vierpuntsgreep: De middelvinger staat ook op de pen en de ringvinger neemt de ondersteunende functie over.
- Laterale greep: komt voor bij de driepunts- en vierpuntsgreep. Je brengt de duim niet in oppositie t.o.v.de wijsvinger maar tegen de zijkant van de wijsvinger. Het is de greep zoals je een sleutel neemt en een slot opendraait.

Aandachtspunten voor pengrepen zijn:

- Verdere inoefening van fijne motoriek blijft noodzakelijk (zie fijne motoriek).
- Problemen met pendruk, pengreep:
 - Dikke, driehoekige potloden, viltstiften of wasco kunnen gebruikt worden om een optimale driepuntsgreep te stimuleren. Dit geldt voor leerlingen die problemen ondervinden op het gebied van stabiliteit, controle of gevoel.
 - Pendruk corrigeren.

Mogelijke activiteiten voor pengrepen zijn:

- Een slangetje van plasticine om de pen op de gripplaats bevestigen: leerlingen schrijven dan en kijken de afdruk in de plasticine na.
- Leerlingen experimenteren met druk: achter een blanco blaadje steek je enkele vellen carbonpapier. Schrijf en kijk na op welk blad je geschrift nog te zien is. Verminder steeds de druk.
- Leerlingen schrijven bijvoorbeeld met een vulpotlood: de punt breekt af bij te veel druk.
- Leerlingen kleuren figuren met toonovergang, leerlingen schrijven een naam of woord in grote letters en kleuren het in met optisch effect.

Aandachtspunten voor schrijfmotoriek:

- Spelenderwijs de vingers, handen, polsen en armen opwarmen: losmaken van gewrichten, buigen en strekken van vingers, draaien met de polsen, links/rechts bewegen met de hand (ruitenwiserbeweging).

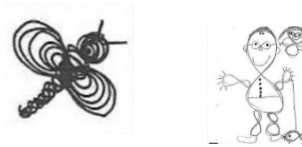
Mogelijke activiteiten voor schrijfmotoriek:

“Schrijven zonder pen”, vingertwister, mikado, Dokter Bibber, soldeeroefeningen (afdeling techniek), knikker van duim naar pink doorgeven, balletje op een plank balanceren van links rechts, muziek maken met sambaballen, met duimtop om beurten de toppen van de vingers aanraken, hoe langer, hoe vlugger, met hand plat op tafel, vinger voor vinger optillen zonder pols en andere vingers op te tillen

- Sporen, bewegingspatronen maken en oefenen op bewegingen in het platte vlak, niet op de vorm. Specifiek wordt er geoefend op de draairichting (linksom/rechtsom) en richtingveranderingen (bochten in de

zigzagpatronen en golven).

- Inoefenen a.d.h.v. grafomotorische tekeningen: klasportret maken met fantasiefiguren, grappige lemniscaatmannetjes (zie afbeelding hieronder), insecten, enz. waarbij in elke figuur een foto van een leerling wordt geplakt.

- Schrijfpatronen van links naar rechts inoefenen: op een stippellijn vloeiende lijnen en patronen overtrekken, vervolledigen, figuren met lijnen opvullen, rechte of gebogen lijnen, spiralen ...
Deze patronen verwerken in leuke opdrachten: bladrand versieren met schrijfpatronen (poster, fotokader, brief, studentenkaart maken met mooie rand).

Afbeeldingen uit: "Pak je pen".

Patroon	Ontspanningsoefening	Inspanningsoefening
De open guirlande	lllell	ll
De gesloten guirlande	llll	ll
De open arcade	oooo	oo
De gesloten arcade	oooo	oo
De zigzag	zzzz	zz
De golflijn	wwww	ww
De krakeling	ssss	ss
De lemniscaat	∞	∞

Aanvankelijk schrift

Leerlingen kunnen de meest frequente letters kopiërend schrijven en zich oriënteren op het schrijfbld.		OD 8.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	

Letters kopiërend schrijven, vertrekkend vanuit woorden in een context.

Vorm en traject

Aandachtspunten:

- Leerkrachten maken zelf de keuze tussen schrijffletters of drukletters.

Mogelijke factoren die deze keuze bepalen:

doorstroming (vervolgonderwijs of volwassen onderwijs, achtergrond (te grote achterstand, visueel minder sterk, motorische mogelijkheden, individuele competenties (niet-begeleide minderjarigen (grote groep analfabeten) komen in de praktijk snel in contact met documenten en brieven) ...

- Schrijffletters

Voordelen: vloeiend, sneller

Nadelen: niet altijd leesbaar, motorisch moeilijker

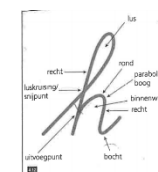
- Drukletters:

Voordelen: maatschappelijk nut (bijvoorbeeld formulieren), leesbaarder, motorisch gemakkelijker.

Nadelen: spiegelen, vermoeiend, spatiëring tussen de verschillende letters.

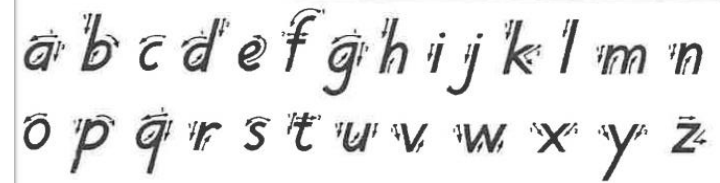
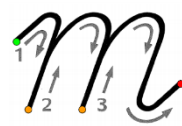
- Voorbereiding:

- De vorm al voelend verkennen: werken met klei, sjablonen inkleuren/verven; op deze wijze kunnen leerlingen vormovereenkomsten tussen de letters herkennen, bijvoorbeeld "n" en "h".

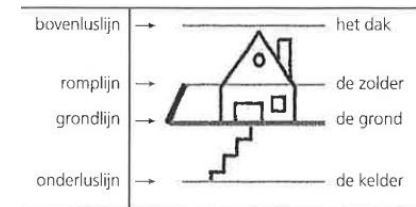
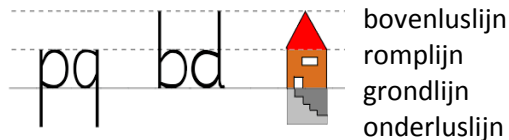
- Sorteert de letters per lettertype: rompletters, grote letters (onder- en bovenlusletters, stokletters naar boven, naar beneden).
- De route, het traject van de letter bespreken (voorkennis van dynamisch, ruimtelijke begrippen vereist: naar links, omhoog ...
 - Het traject verkennen met de vinger op papier volgen.
 - De meeste schrijfmethode hebben digitale trajectpresentaties (Smartboard). Het doel blijft om leerlingen te leren schrijven. Het middel (krijtbord, Smartboard) blijft een keuze van de school.
 - Digitaal lijntjespapier (1,2,3-lesidee, met sporenbladen, kan ook gebruikt worden op een Smartboard; inoefenen blijft hetzelfde, alleen het middel is anders) waarop de leraar het traject zelf kan demonstreren en verwoorden.
 - Aanduiding van het traject d.m.v. pijltjes, de stoplichtmethode: groen (startpunt) – oranje (keerpunt) – rood (stop) of de combinatie, met de vinger de route volgen.
 - Een ritmisch zinnetje verzinnen om het traject te ondersteunen of tellen

Oriëntatie op schrijfblad

- Inoefenen/inslijpen van schrijfbeweging:
 - **van groot naar klein in de ruimte:** in de lucht – op het bord (stiften, krijt) op de rug
 - van groot naar klein op papier:** blanco papier en vervolgens met hulplijnen de letter op allerlei manieren schrijven (wasco, potlood, verschillende grootte, van langzaam naar snel, van dik naar dun, “regenboogletter” = het traject meermaals in verschillende kleuren overtrekken zodat de vorm en het traject worden ingeslepen.

Gebruik maken van hulplijnen zorgt voor structuur:

Afbeeldingen uit “Pak je pen”.

- We werken experimenterend op blanco papier en schrijven daarna op één lijn, tussen twee lijnen, tussen drie lijnen en ten slotte tussen vier lijnen. Dit is de opbouw om steeds kleiner te schrijven.
- Eventueel didactische tips:
- Oefenen op oriëntatie: gom leggen op eerste regel, pen op de vierde regel.
- Een linker en rechterkantlijn zorgt voor extra witruimte en duidelijke bladspiegel.
- Rompstrook (laten) kleuren = zone voor de kleine letters /o/-/e/ ...

	<p>Een geleidelijke opbouw voor schrijffletters:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Starten met letters die een progressieve beweging hebben /i/ - /m/ - /r/ - /v/. • Vervolgens: letters met regressieve beweging /e/ - /a/ - /k/.
--	---

Leerlingen kunnen met afzonderlijke letters een woord kopiërend schrijven.		OD 8.2
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Woorden die binnen een relevante context aan bod komen, kopiërend schrijven.	<ul style="list-style-type: none"> • Er moet aandacht besteed worden aan de spatiëring tussen de letters. Het woord mag niet 'gerokken' zijn. Het onderscheid en de spatie tussen verschillende woorden moet herkenbaar zijn. • Indien de school kiest voor schrijffletters houdt men rekening met verbindingen tussen de letters en wanneer de school kiest voor drukletters houdt men rekening met spaties tussen letters en woorden. • Voor de opbouw is het belangrijk rekening te houden met de methode die de school hanteert. • Focus telkens op een ander aandachtspunt: vorm, traject, leesbaarheid ... 	

Leerlingen kunnen getallen kopiërend schrijven.		OD 8.3
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Getallen correct schrijven	<ul style="list-style-type: none"> • Van patronen overtrekken naar zelfstandig schrijven. • '23': we zeggen drieëntwintig, maar we starten met het schrijven van de '2'. Dit gaat over het positiestelsel (gebeurt vakoverschrijdend in overleg met de leraar rekenen of de leraar wiskunde). • Getallen in een context plaatsen: leeftijd, huisnummer ... 	

Technisch schrijven: elementaire spelhandeling

Leerlingen kunnen zelfstandig alle regelmatig voorkomende letters schrijven.		OD 9.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>teken-klankkoppeling van t aan /t/.</p> <p>Schrijven van de letters, tweetekenklankers en tweetekenklanken.</p>	<p>Aandachtspunten :</p> <ul style="list-style-type: none"> • auditieve discriminatie is een voorwaarde om de letter goed te kunnen schrijven: Bijvoorbeeld 'Ik hoor" i" dus ik schrijf "i" en geen "e"'. • Wat je hoort is niet altijd wat je schrijft. Bijvoorbeeld 'tweeklanken' en 'tweetekenklanken' vormen een klank maar bestaan uit twee schrifttekens. Letterkaartjes maken of letterfiches nemen uit de letterdoos waarop de tweeklank in zijn geheel staat geschreven, kan helpen. <p>Visuele discriminatie is een voorwaarde om de letters juist te kunnen schrijven:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verschillen in woorden onderscheiden qua vorm: m/n, v/w, b/d: werken met kleuren en ezelbruggetjes om letters beter visueel te onderscheiden en te onthouden. • Letterlijn met schrijffletters en drukletters ophangen in de klas, een letterbord met de structuurwoorden ... <p>Activiteiten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Letters schrijven: <ul style="list-style-type: none"> • Woorden aanvullen met een letter ... • Auditief letterdictee: altijd vertrekkende vanuit een woord (invuldictee; letters invullen in een woord) • Letterdoosdictee: de leerkracht dicteert en de leerlingen nemen de letter / klank. • Dicteevormen: Schriftelijk dictee: /doos/ → leerlingen schrijven de letter op. /d/, /oo/ of /s/ <p>Duo-dictee: Leerling 1 leest een woord /doos/ en vervolgens de eerste, laatste of middelste letter. Gebruik de gekleurde markeringen om de juiste letter te lezen. Maak woordkaartjes waarbij je bepaalde letters in kleur plaatst. Leerling 2 noteert: /d/, /oo/ of /s/</p> <p>Leerling 1 benoemt een plaatje en de overeenkomstige eerste, laatste of middelste letter. Leerling 2 schrijft de letter.</p> 	

Leerlingen kunnen klankzuivere, eenlettergrepige woorden correct schrijven.		OD 9.2
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Klankzuivere, eenlettergrepige woorden: Schrijven volgens de “hoorweg” 'km' – 'mk' – 'mkm'- woord /t/, /ui/ /n/ → /tuin/</p>	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Woorden aan elkaar schrijven kan gefaseerd gebeuren. Begin-, eind-, middenklank, of volgens moeilijkheid letters: bv: /koe___/, /__oek/, /k___k/, /____/ • De leerlingen werken in een oefenschriftje om alle letters vlot te leren schrijven, woorden te dicteren. <p>Activiteiten woorden schrijven:</p> <p>Woorden afmaken door een letter te selecteren. Werken met de letterdoos: synthese met letterkaartjes wordt geoefend vooraleer te schrijven. Woordrijtjes overschrijven, wisselrijtjes waar steeds gevarieerd wordt met een andere letter. Naargelang het schrijfniveau kan er geoefend worden op schrijftempo. Woordpuzzel: de aparte stukken vormen samen een woord. 'Woord van de dag': zoek een woord uit een tijdschrift dat je mooi vindt en schrijf het over. Woorddictee: 'Ik pak een pen' /pen/. → Dictee: Duo-dictee, flitsdictee of zelfdictee a.d.h.v. draaikaarten of het klikklakboekje. dobbeldictee, 'running Dictation' of loopdictee. “Jenga”-dictee per twee: per goed geschreven woord krijgen de leerlingen een blokje voor de toren. Het doel is om de hoogste toren te maken. “Snoepketting”-dictee. Het doel zijn de meeste snoepjes aan de draad.</p>	

Voortgezet technisch schrijven / gevorderde geletterdheid

De leerlingen kunnen in deze fase een korte zin met mk-, km-, mkm-woorden schrijven. Het schrijven is altijd gelinkt aan een concrete situatie waarin de geleerde leerstof centraal staat.

In deze fase wordt het schrijven al moeilijker en zullen sommige spellingsmoeilijkheden zich eerder situeren op kopiërend vlak. Woordtypen die aan bod komen zijn eenlettergrepige woorden en eenvoudige tweelettergrepige woorden. De aard van de schriftelijke opdrachten wijkt niet af van het gangbare en komt herhaald aan bod zodat de leerlingen na verloop van tijd weten wat ze moeten doen.

Het schrijfproces loopt niet meer parallel met het leesproces. Veel geduld, inoefening en een milde verbetering zijn aangewezen. De meeste leerlingen zullen in staat zijn om een tekst met specifieke spellingsmoeilijkheden te lezen. Complexere structuren zullen eerder op receptief dan wel op productief vlak beheerst zijn. Het alfabetiseringsproces is niet afgerond en het technisch voortgezet schrijven zal zich nog verder moeten ontwikkelen. Er wordt in deze fase ook aandacht besteed aan automatisering van de schrijfhandeling en het schrijftempo wordt lichtjes opgedreven.

De schrijftaken, ten dienste van begrijpend lezen, situeren zich meestal op kopiërend niveau en soms op beschrijvend niveau indien de leerlingen ondersteuning aangeboden krijgen.

De leerlingen kunnen met eenlettergrepige, klankzuivere woorden een zin schrijven.		OD 10.1
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
eenlettergrepige woorden	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een zin technisch overschrijven. • Geleidelijk de hulplijnen afbouwen naar schrijven op een enkele grondlijn. • Leerlingen kopiëren titel van een verhaal en maken hierbij een tekening. • Leerlingen vullen woorden in een zin in. • Leerlingen selecteren een zin en schrijven die bij een foto. <p>Oefen dagelijks op de elementaire spelhandeling en de herkenning van woorddelen. Herhaling doet structuren verankeren. Markeer een steeds terugkomende structuur. Dit bevordert de vlotheid.</p> <p>Hang een poster op met de spellingmoeilijkheden of laat de leerlingen een bladwijzer maken met zelfgekozen moeilijke woorden ter geheugensteun.</p> <p>Het schrijven van zinnen gebeurt stapsgewijs:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het juiste ontbrekende woord in een zin bij een plaatje selecteren en opschrijven. • Een zin bij een plaatje afmaken door het juiste zinsdeel te selecteren en op te schrijven. • Beantwoorden van een vraag, door actief aanvullen van het antwoord of door het juiste antwoord te selecteren en over te schrijven. Dit gebeurt altijd met ondersteuning van een plaatje. • Op beschrijvend niveau vragen beantwoorden over een tekst. • Bij een stripverhaal zelf een verhaaltje maken, door bij elk plaatje een zin te schrijven op basis van opgegeven zinnen. • Zelf een zin schrijven bij een foto. <p>De leerlingen schrijven zelf een kort verhaal bij één illustratie (met bijvoorbeeld gegeven woorden).</p>	

De leerlingen kunnen meerlettergrepen, klankzuivere woorden schrijven.		OD 10.2
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Meerdere lettergrepen: samenstellingen: /balpen/; tweelettergrepen: woorden met gesloten lettergreep: /balkon/.	<p>In dit ontwikkelingsdoel werk je ook aan geïntegreerde taalbeschouwing en spelling.</p> <p>Activiteiten met samenstellingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Leerlingen trekken een lijn tussen woorddelen. • Leerlingen schrijven het gehele woord op: bal + pen = balpen. • Leerlingen maken het woord af: 'deur + ...' = 'deurbel'. • Leerlingen zoeken de twee bij elkaar horende stukken in een woordenpuzzel en noteren het woord. • Leerlingen combineren woorden en foto's door de andere partner in de klas te zoeken. Nadien noteren ze de woorden. • Leerlingen maken zelf een memory met woorddelen. • Leerlingen beelden een woord uit of tekenen woorddelen (pictionary), de andere leerlingen schrijven het woord. 	

Leerlingen schrijven woorden met medeklinkerclusters correct.		OD 10.3
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
Eenlettergrepen met medeklinkerclusters vooraan of achteraan: mmkm: steen, mkmm: kist mmkmm: plant, mkmmm: barst mmmmk: spreek	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deze woorden komen aan bod in een functionele context. • Visualiseren van geschreven clusters: een poster in de klas, kaart in de agenda ... • De cluster in het woord in kleur laten markeren. Kleurmarkeringen geven in het begin structuur aan. <p>Activiteiten met clusterwoorden:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Visueel: woorden schriftelijk rubriceren volgens verschillende clusters. • Koppel de behandelde clusters aan woorden en afbeeldingen die ze kennen en laat deze overschrijven. • 'Dobbelsteendictee': Elk oog van de dobbelsteen komt overeen met een specifieke cluster. Naargelang het aantal gegooide ogen schrijft de leerling een specifiek woord met de overeenkomstige cluster. • Woorden afmaken met de juiste cluster. • Schriftelijke inoefening van werkwoorden met de derde persoonsvorm ter voorbereiding, zoals: 'loopt', 'maakt' en 'rent'. Bij de gegeven 1ste persoon enkelvoud vullen de leerlingen de derde persoon aan. • Uit opgegeven woorden selecteren leerlingen een clusterwoord en hiermee vullen ze een zin aan. 	

Leerlingen schrijven woorden met een niet-klankzuivere klank-letterkoppeling kopiërend.		OD 10.4
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>Moeilijke klank-letterkoppeling: Vaste spellingspatronen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • aai, ooi, oei, • eeuw, ieuw, uw, • -ng en -nk, • sch-, -ch en -cht, • woorden eindigend op -a, -o en -u, • woorden eindigend op -b, -p, -d en -t, • woorden eindigend op -ig en -lijk • woorden met doffe e in een onbeklemtoonde lettergreep achteraan en in voorvoegsels: ge-, ver- en be-. <p>Lettergrepen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • woorden met open lettergreep 'Manen – roken – beken' • woorden met gesloten lettergreep, 'Mannen – rokken – bekken' • eenvoudige drielettergrepige woorden 'appelmoes – vuilnisbak blokkendoos'. • Woorden met 2 en 3 lettergrepen beginnend met een cluster "vragen – spelen – schotel". <p>Betekenis-elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verkleinwoorden: boompje, kroontje. 	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deze woorden klinken anders dan hoe je ze schrijft. • Bij deze woorden moet het spellingpatroon herkend worden zodat leerlingen sneller het woord herkennen. • De woorden met de spellingpatronen in het vet gedrukt kunnen de leerlingen (actief) zelfstandig schrijven. • De overige klank-letterkoppelingen zijn op (passief) kopiërend en beschrijvend niveau beheerst. • Het schrijven van deze moeilijke woorden dient stapsgewijs te gebeuren: bijvoorbeeld het voorvoegsel of de lettergreep in een woord aanvullen, een zin met een woord aanvullen, een uit te kiezen woord in een tekstje schrijven. <p>Mogelijke oefenvormen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lettergrepen en betekenis-elementen: <ul style="list-style-type: none"> • Woordpuzzels maken en het woord noteren. • Flitswoordendictee en 'dobbelseendictee'. • Woordkaarten met verschillen in lettergrepen en betekenis ophangen in de klas. Ra-men + foto Ram-men + foto • Duo-dictee: woord lezen en dicteren in lettergrepen. • Lettergrepenkwartet, kwartet met de verkleinwoorden maken. • Woorden bedenken per spellingmoeilijkheid en die (gegroepeerd) ophangen aan een woordenboom. <p>Vaste spellingpatronen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Woorden met ondersteunende afbeelding aanvullen met de juiste letter. • Flitswoorden schrijven en 'dobbelseendictee'. • Woordkaarten met specifieke spelling in de klas ophangen. • Rijnwoorden maken zoals 'gooi' en 'mooi'. Elke leerling krijgt een woord en moet een partner zoeken met een woord dat erop rijmt. Samen kunnen leerlingen dan een zin schrijven die rijmt. • Mindmap maken per spellingitem. • Dominospel: met /aai/, /ooi/, /oei/. • Ganzenbord met verschillende spellingsmoeilijkheden. • Interactieve spellingquiz (digibord – smartphone). 	

De leerlingen kunnen de regels toepassen voor het gebruik van hoofdletters.		OD 10.5
Leerinhouden	Specifieke pedagogisch-didactische wenken	
<p>De regels toepassen voor het gebruik van hoofdletters:</p> <ul style="list-style-type: none"> • bij het begin van een zin, • bij eigennamen, • bij aardrijkskundige namen, • bij het eerste woord van een aanhaling, • bij begin van een zin na een afgekort woord (bv. 's Avonds). 	<p>Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Er is aandacht voor het vormen van hoofdletters in hun functionele context. Functionaliteit primeert: op basis van tekstbegrip, schrijven leerlingen bepaalde woorden met een hoofdletter. • De leerlingen maken kennis met het gebruik van hoofdletters en hebben een notie van een aantal basisregels. De leerlingen weten dat namen, landen, steden en straatnamen met een hoofdletter geschreven worden. De leerlingen weten dat een zin begint en eindigt met een hoofdletter. <p>Mogelijke oefenvormen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vertrekken vanuit de concrete situatie van de leerlingen om het gebruik van hoofdletters te duiden, bijvoorbeeld na een mondelinge of schriftelijke persoonsbeschrijving (een leerling, een leerkracht, een beroemdheid). • De leerkracht geeft woordkaarten met allerlei informatie en personalia. Die informatie rubriceren de leerlingen onder: naam – adres – land - woonplaats. Vervolgens noteren de leerlingen de gegevens in een paspoort. • Leerlingen bedenken woorden die met een hoofdletter geschreven worden. • Bij elke eerste letter van de naam van een klasgenoot, kunnen leerlingen een mooie hoofdletter tekenen. 	

Bronvermelding

- Blomme, I., Nordin, A., Potargent, J. (2013). *Nu versta ik je! Uitspraak Nederlands voor Anderstaligen*. Belgische editie. Leuven: Acco.
- Bureau ICE (2009). *Toolkit intake NT2 alfabetisering (TINA)*. Culemborg: Bureau Ice.
- Bureau ICE (2013). *Intake- instrument NT2*. Culemborg: Bureau Ice.
- Carbone, E. (2015). *Praktijkgericht onderzoek: Leren lezen is een mensenrecht*. Master Special Educational Needs (SEN), Fontys.
- CITO (2008). *Raamwerk alfabetisering NT2*. Arnhem: Cito.
- Cramer, R. (2014). *Letters leren is een eitje: ezelsbruggetjes om letters & klanken uit elkaar te houden*. Amsterdam: Cramer.
- Crijns, J., Artois, M., Dirickx, J., e.a. (2008). *Leessprong. Ik lees met Hup. Aanvankelijke lees-taalmethode*. Wommelgem: Van In.
- Duytsers, P., Jacobs, M., Witte Kuys, G. (2007). *26 letters en dan*. Antwerpen: Boek in Beeld.
- Everaerts, E., Janssens, S., Lobelle, M. (2007). *Verstaanbaarheid in de praktijk. Lessenpakket auditieve discriminatie voor anderstaligen*. Leuven: Acco.
- Feys, R., Van Biervliet, P. (2010). *Beter leren lezen: de directe systeemmethodiek (DSM)*. Leuven: Acco.
- Förrer, M., Huijbregts, S. & de Wit, M. (2013). *Werkmap fonemisch bewustzijn*. Amersfoort: CPS Onderwijsontwikkeling en advies.
- Hattink, M. & Bhoepsing, G. (2002). *ALFALFA. Handleiding en Werkschrift*. Rotterdam: Uitgeverij Partners.
- Het Projectbureau (1996). *Lezen doe je overal. Handleiding. Een methode aanvankelijk lezen in het Nederlands voor allochtone neveninstromers*. Tilburg: Zwijsen.
- Keulen, M., Van Eerd-Smetsers, C. (2007). *Van kleutertekening tot schrijven*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Klink, G. (2008). *Vormen, Sporen, Doolhoven. Oefeningen voor de visuele waarneming en de fijne schrijfmotoriek*. Sint-Niklaas: Abimo.
- Kooijman, E., van Mierlo, M., Natzijs, C. (2011). *Pak je pen: handschriftontwikkeling in de praktijk*. Rosmalen: Cantal.
- Laevers, F. & Laurijssen, J. (2001). *Welbevinden, betrokkenheid en tevredenheid van kleuters en leerlingen in het basisonderwijs. Een draaiboek voor systematische observatie en bevraging*. Leuven: Onderzoekscentrum voor Kleuter en Lager Onderwijs.
- Loman, J., Vermeir, K. (2012). *G-start: Geletterdheid stimuleren bij jonge kinderen*. Leuven: Centrum voor Taal en Onderwijs.
- Lyon, R. e.a. (2001). *Rethinking Learning Disabilities*. In: Finn, C.E. e.a. (red.). *Rethinking Special Education for a New Century*. Washington: The Tomas B. Fordham Foundation.
- Peter, H. (2004). *Links-rechts-boven-beneden? Kopieervoorbeelden voor ruimtelijke oriëntatie*. Sint-Niklaas: Schubi.
- Schweitzer, H. (1998). *Schrijven zonder pen*. Baarn: Bekadidact.
- Struiksmā, A.J.C., Van der Leij, A., Vieijra, J. P. M. (2012). *Diagnostiek van technisch lezen en aanvankelijk spellen*. Amsterdam: VU.
- Van de Mortel, K., Bouwman, A. (2015). *Handboek technisch lezen in de basisschool: instructie en didactiek in de doorgaande lijn*. Amersfoort: CPS.

Van den Brandt, M. (2009). *Alfaschrift: een cursus schriftbeheersing voor analfabete anderstaligen*. Amsterdam: Boom.

Van Hagen, A., Valkenberg, A. (2010). *Zo leer je kinderen schrijven*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Vanderstocken, J. (2012). *Zwart op wit: een cursus technisch lezen en schrijven voor volwassenen. Deel 1 en 2*. Klascement.

Vleeschouwer, B. (2012). *Moeilijke letters lezen: oefenbladen dyslexie*. Leuven: Acco.